

Šahrām Pāzukī

Sa perzijskog prevela Mubina Moker

Uvodne naznake o gnostičkim temeljima umjetnosti i ljepote u islamu s osvrtom na Mesneviju¹

UDK 821.222.1.09-1 Rumi

7.033.3

111.852 : 28

Sažetak

Za razliku od načina na koji velik broj istraživača poima ljepotu i umjetnost u islamskom mišljenju, postoji i vid mišljenja i spoznaje o ljepoti i umjetnosti u islamu koji se, naravno, suštinski razlikuje od onoga što se od 18. stoljeća na Zapadu uobičajilo pod nazivom "estetika". Temelji umjetnosti i ljepote u islamu su potpuno gnostički i slijede duhovno gledište muslimana u odnosu na zbilju, egzistenciju, čovjeka i svijet. Stoga se mogu pojmiti jedino ulaskom u sferu islamske gnoze i pronicanjem u njezinu suštinu. Najvažniji stupovi ovih kategorija su: Božija ljepota, ozrcaljenje, stupanj *ihsāna*, porađenje i stupanj nepostojanja i neumjetnost. Jedno od najvažnijih gnostičkih djela u kojem se, kako sažeto tako i detaljno, gotovo u potpunosti ukazuje na sve rečene komponente je *Mesnevija*. Ovaj rad će, pozivajući se na *Mesneviju*, objasniti gnostičke stupove ljepote i umjetnosti u islamskom svijetu, i kao primjer osvrnuti se i na dvije različite umjetnosti – poeziju i slikarstvo.

Ključne riječi: Božija ljepota, ozrcaljenje, stupanj *ihsāna*, tešbīh, antropomorfizam

¹ Rad je preuzet iz časopisa *Honarhāje zibā*, Teheranski univerzitet, 1382, vol. 15, br. 15, str. 4-13.

Uvod

*Mi smo kao harfa, u nju udaraš Ti.
Nije jecaj od nas, jecanje daješ Ti.*

*Mi smo kao naj, zvuk u nama od Tebe je.
Mi smo kao planina, eho u nama od Tebe je.*

*Mi smo k'o figure šaha u matu il' pobjedi.
I pobjeda i mat od Tebe su, najljepših
svojstava si Ti.
(M1: 598-600)*

Pri elementarnom pogledu na umjetnost u islamskom svijetu i na mišljenje i djela muslimanskih mislilaca ne uočava se koherentan umjetnički sustav, i zbog toga se javlja sumnja da muslimanski umjetnici nisu imali u vidu nikakve posebne teorijske temelje, i da ono što su govorili jest produkt puke teorije ili imitiranja drugih. Zbog toga, ako estetiku posmatramo u značenju koje se uobičajilo u modernom dobu, možemo kazati da u islamu ne postoji nešto što bi se moglo nazvati islamskom estetikom ili vidom umjetničke spoznaje. I stajališta onih koji tako govore su valjana.² Ali, ako ljepotu promotrimo u posebnoj značenju koje je imala u islamskom svijetu, doći ćemo do jednog vida mišljenja i gnostičkih temelja u pogledu ljepote koji se potpuno razlikuju od moderne estetike³. Suština je u tome da ako sasvim malo zavririmo u duhovni svijet muslimanskih umjetnika, ubrzo ćemo shvatiti da su oni imali poseban i dubok pogled na umjetnost i ljepotu, i stoga njihova umjetnost slijedi uzvišene principe i temelje koji se ne mogu kontekstualizirati unutar naše znanstvene svijesti. Zbog toga nama predstavlja problem da ih razumijemo.

Temelji umjetnosti i ljepote u svijetu islamske umjetnosti su potpuno gnostički i slijede posebno duhovno gledište koje su imali muslimani. Ovi temelji se suštinski razlikuju od temelja moderne umjetnosti. Zato je ulazak

u duhovni svijet muslimanskih gnostika i razumijevanje uzvišene pozicije umjetnosti i ljepote u tome svijetu teško, a nekad i nemoguće za nekoga kojemu svijet gnoze nije blizak i koji ne zna ništa o tome; i koliko mnogo novih istraživača o islamskoj umjetnosti govore po svom nahodanju, a duh toga govora posvema je otuđen od nje.

Premda su muslimanski gnostici bliski i govore jednim jezikom jer su svi plod blagoslovljenog drveta islamske gnoze i tesavvufa, pa stoga ni za jednoga se u obzir ne mogu uzeti dotad neviđene intelektualne novotarije i inovacije, neki od njih u svojim djelima su izravno ili neizravno zapali u proturječnost kada se radi o umjetnosti i ljepoti.

Među muslimanskim gnosticima, Mevlana Dželaluddin Rumi Balkhi Mevlevi u svom je remek-djelu *Mesnevi*, više od svih, izložio posebno gnostičko gledište i zbog toga je njegovo djelo možda najbolja natuknica za ulazak u svijet muslimanskih umjetnika. U radu će se, referirajući se na *Mesneviju*, ukratko objasniti ovo posebno gledište.

Gnostički temelji umjetnosti i ljepote u islamu

Kako je kazano, temelji umjetnosti i ljepote u islamskom svijetu su potpuno gnostički, a ovdje će se objasniti njihova suština:⁴

Najvažniji gnostički stup, kada se radi o ovom pitanju, jest "ozrcaljenje" koje je ishodište ljepote. Gnostici ukratko ovaj fenomen objašnjavaju ovako:

Uzvišena Istina se sa stepena svoje najskrivenije skrivenosti kojeg muslimanski gnostici nazivaju "Skrivenom riznicom", "Tajanstvom" ili "Zgusnu-tošću" objelodanjuje i podiže velove sa oka. U tom raskrivanju velova, s se jedne strane pojavljuje Svijet svjetla

² Među onima koji zastupaju ovakvo mišljenje može se izdvojiti djelo na arapskom jeziku *Tabāfot-i mafhūm-i ilm-i al-jamāl al-islāmī*, autora Sa'ida Tavfiqa (Kairo, 1989). On u ovom djelu nastoji pokazati da, u principu, pojam estetike sadrži proturječnost.

³ Među onima koji su uvjereni da većina muslimanskih filozofa nije iza sebe ostavila nikakvo posebno djelo o estetici ali da na ovaj fenomen ukazuju u svojim djelima, tako da ih u tom kontekstu mogu analizirati savremeni filozofi, jest Deborah Black. *Encyclopedia of Philosophy*, London i New York, 1998, Vol. 1, P. Routledge.

⁴ Kako se vidi iz naslova, riječ je samo o konceptu i uvodnim naznakama, te podrobnije i šire objašnjenje ovih temelja i aktualiziranje tema kakve su imaginacija, odnos forme i značenja, bezinteresnost umjetnosti, umjetnički simbolizam iziskuje zasebno istraživanje i izlazi izvan okvira ovog rada.

egzistencije, a s druge Božija ljepota. Sve dok je Prijatelj bio skriven u skrivenosti, nije bilo ni ljepote, ali kada je podigao veo s Lica, zablistala je Njegova ljepota. Prema riječima Sa'idud-dina Forganija, gnostika i komentatora Ibn Faridove *Taiyye*, "značenje Njegove ljepote i zbilje je savršenost objelodanjenja,"⁵ a, naravno, savršenost objelodanjenja uključuje prikladnost i profinjnost. I ovo je definicija ljepote koja je, uglavnom, u svim slučajevima bila prihvaćena i općepoznata u islamskoj gnozi; štaviše, među teozofima antičke Grčke kakav je Platon,⁶ ali i među nekim srednjovjekovnim gnosticima i teozofima.

Abdurahman Džami u djelu *Jusuf i Zulejha* o ljepoti kaže:⁷

*U onom halvetu kad bitak bez znaka bijaše,
U Riznici ne-bivanja svijet se skrivaoše.
Ali zbog odredbe da ljepota lica pokaže se,
Zbog zastora Ljepotica stiješnjena je.
Nema lice vile strpljenja u zastoru bit'
U zastoru, a kroz rupicu glavu hoće
proturit'.*

*Izbaci van nosiljku iz ozračja svetoga,
Ozrcali se u vanjštini i u nama samima.*

Na osnovu kazanog, zato što je cjelokupna egzistencija pojavni oblik ozrcaljenja Istinitog, ljepota Boga proteže se u svemu stvorenome, i na taj način bivanje egzistencijom jednako je bivanju znakom (*ajeť*) Istinitog i bivanju lijepim. Stoga se i navodi u poslaničkoj predaji: "Uistinu je Allah svakoj stvari odredio bivanje lijepom (*ihsān*)."⁸ Dakle, suština svake ljepote je Zul-Dželalova ljepota, o čemu Mevlana kaže:

*U sto Jusufa Zul-Dželalove ljepote nije,
Ti što si niži od žene, toj ljepoti žrtvuješ se.*
(M5: 3229)

Na tragu toga, govoriti o bilo kojoj ljepoti, zapravo znači govoriti o ljepoti ezelskog Ma'suka.

*Bog jedan jedini zbog oka prosvijetljenoga,
Ajetom je Svojim učinio strane ovog svijeta.*

*Da kad životinju i biljku vidi oko to,
Ljepotom Gospodara se napoji ono.*

*Zato vjernicima On rekao je,
Gdje god se okrenuli, Lice Boga je...*

*Ljepotu Boga gledaju u licu Hurije
I mjesec u vodi što odraz stvaranja je.*

(M6: 3640–3646)

Ljepota je ishodište ljubavi, a ona nadolazi kroz motrenje ljepote Ma'suka Koji se ozrcaljuje. Ovo je poseban stupanj namijenjen samo čovjeku koji postaje ašik, o čemu Hafiz kaže:

*U ezelu trak Njegove ljepote se ozrcali,
Ljubav ukaza se i cijeli svijet zapali.*

Ako se s ove strane pojavljuje, ozrcaljuje i pomalja ljepota, s one strane je ljubav, privlačenje, ushićenje i ljubavna čežnja. Krađa srca, nesvjesnost i opijenost je. Ali, onaj ko nije ašik, on ne vidi Božiju ljepotu u svestvorenome, nego vidi vlastiti lik.

*Kad si žedan i iz čupa piješ ti,
Lik Dragoga vidiš u toj vodi.*

*A ko ašik nije, on u vodi toj
gleda sebe, o ti oka srčanog.*

(M6: 3643–3644)

Velik dio *Mesnevi* objašnjava ovo pojavljivanje, ozrcaljenje, pomaljanje ljepote s jedne strane, i ushit i čežnju zaljubljenog u ljepotu s druge strane, te kojim putem treba ići ašik i koje sve zamršenosti proći eda bi na kraju *Mesnevi* dosegnuo tvrđavu ljepote koja oduzima pamet.

Ljubav je miradž prema Sultanu ljepote; s ašikovog lica čitaj priču Mi'radža, a ta priča ljepote i ljubavi – smatra Mevlana – nema svršetka (*ona kraja nema*), i možda je upravo zato *Mesnevi* ostala nedovršena. Ali, bez sumnje je *Mesnevi* ostala upamćena kao jedna "oda ljepoti".

⁵ *Masbāreq ad-Darāri*, Sa'id ad-din Forgāni, tashih Seyyed Jalāl Ashtiyāni, Mashad, 1357, pp. 131.

⁶ Platon ljepotu i apsolutno dobro označava terminom *ekphanestaton*. U principu, kod starih Grka egzistencija (*on*) je jedan fenomen ili objelodanjenje (*Phainomenon*) i nerazdvojivo je od ljepote (*kalon*).

⁷ *Haft ouran-ge Jamī*, tashih A'lākhān Afsahrād va Hossein Ahmad Tarbiyat, Daftar-e Nashr-e mirās-e maktūb, Tehrān, 1378, 2, pp. 34.

⁸ Ova predaja se navodi u raznim izvorima, naprimjer u Muslimovom *Sabihu*, pp. 57.

Umjetnost se također realizira kroz ozrcaljenje i raskrivanje ljepote; drugim riječima, na stupnju *ihšana*. Umjetnik je uljepšavač, tj. pobornik *ihšana*. A šta je, zapravo, *ihšan*? U gnozi stupanj *ihšana* dolazi nakon stupnja *islama* i *imana*. O ovome stupnju Poslanik kaže: “Ihsan je da obožavaš Allaha kao da Ga očima svojim gledaš, jer ako ti Njega ne vidiš, On vidi tebe.”⁹

To je upravo onaj stupanj na koji je Poslanik ukazao u drugom hadisu nazivajući ga stupnjem zbilje (*hakikat*) i kazavši: “Šerijat je govor, tarikat su djela, a hakikat je stanje.” Hakikat je Poslanikovo duhovno stanje. To stanje je stanje Poslanikova osvjedočenja koji na najuzvišenijem stupnju motri ljepotu Boga i i ta ljepota mu se pokazuje. A to se dešava nakon što se Bog ozrcaljuje sa stupnja najskrivenije skrivenosti i osame i podiže veo sa Svoga sijajućeg lica.

Prema ovom uvodu, s jedne strane za Mevlanu je umjetnik gnostik koji poima ljepotu i motri je okom duše te je učini vidljivom, a s druge je ašik. Umjetnost je stupanj pojavljivanja unutarnjeg u kojem se realizira ljepota.

Umjetnik na stupnju *ihšana* sve stvari motri kroz ljepotu. U isti mah, umjetnik podsjeća na Poslanika koji objelodanjuje unutarnje profinjenosti, neizrecivosti i nečujnosti *ihšana*¹⁰, a koji krade uho duše i oko umjetnikova srca i uznosi ga u stanište ljepote. Umjetnik je neko ko podsjeti na Božiju ljepotu.

Dakle, u islamskoj gnozi, za razliku od uobičajenih stajališta, ljepota se ne može promatrati samo u kontekstu umjetnosti, nego se ovo pitanje vezuje za cjelokupnu egzistenciju u kojoj egzistenti predstavljaju očitovanja Božije ljepote.

Kad je riječ o samom terminu “umjetnost”, nikad u islamskom svijetu se taj termin nije upotrebljavao kao sinonim zapadnom terminu “art”,

pa tako i kad je riječ o *Mesneviji*. Za Mevlanu je zbiljska umjetnost, kao i kod drugih gnostika, duhovna vrlina koja je produkt motrenja Božije ljepote. Umjesto pojma “umjetnost” (u savremenom značenju), Mevlana upotrebljava izraz “stvaralaštvo”. U *Mesneviji* se ne uočava suštinska razlika između lijepih umjetnosti (fine arts) i ostalih umjetnosti i stvaralaštava, kakvi su stolarstvo i arhitektura. Suštinski nema razlike među poezijom, slikarstvom i stolarstvom, premda među njima postoji razlika u stupnjevima. Zato što nastaje iz veze čovjekove duše sa stupnjem Svetoga i pošto je produkt stupnja osvjedočenja i *ihšana*, umjetničko djelo i jest lijepo. I zbog toga je neuputno pridodavati svojstvo lijepoga umjetnosti – kakav je slučaj danas glede nekih umjetnosti.

Umjetnik je neko ko pripada posebnom sloju, ali on nije odvojen od običnih ljudi. Za Mevlanu nemaju nikakvog značenja naše novovremene podjele na grupu umjetnika i osoba sa osjećajem za lijepo i onih sasvim običnih. I umjetnik je sasvim običan čovjek, s tom razlikom što je on u svojoj nutrini dosegnuo stupanj i u stvaralaštvu ste kao vještine koje postaju vidljive kroz njegovo umjetničko djelo. Prije nego bude podučen stvaralaštvu, umjetnik treba da bude odgojen, pročišćene duše i velikodušan. I tek tada, tokom svoga duhovnoga putovanja on će biti podučen u svome umijeću od učitelja koji je istovremeno njegov duhovni vodič.

Dakle, pošto sve umjetnosti imaju nebesko ishodište, te pošto umjetnost istječe iz vrela duhovnosti i gnoze, osobni ukus ili individualna stanja duše nemaju nikakve veze s umjetničkim stvaranjem. Ili, prema Mevlaninom tumačenju, zemaljski slikar radi ono što radi Nebeski slikar. Pjesnik sam od sebe ne govori poeziju, Pravječni Voljeni je Taj koji govori poeziju. Ne svira harfist na harfi, nego je Svirač

⁹ Jedan od najboljih izvora za razumijevanje ove predaje i, općenito, pojma *ihšan*, jest djelo *Fusus al-hikem*, šejha Ibn Arabija, poglavlje *Fass-i hikmet al-ihšana* i komentari na ovo djelo.

¹⁰ Drugim riječima, ljepota na stupnju *velajeta* se objelodanjuje u njezinu gnostičkom značenju. *Velajet* je nutrina i duša vjerovjesništva (*resālet*). *Velijj* na stupnju *velajeta* doseže stupanj sličan onome o kojem je govorio Poslanik, s.a.v.s., stupanj osvjedočenja ili *ihšana*.

ljubavi onaj koji prebire po žicama. Umjetnik je poput naja u koji Najista puše, i što je više naj prazniji i ogoljeniji od sebstvenosti, melodija najiste će biti ljepša i umilnija.

Tajne umjetnosti i stvaralaštava su srčani, a ne mentalni produkti. Te tajne prenose se s generacije na generaciju od jednog do drugog učitelja. Mevlana u *Mesneviji* navodi priču o tome kako je gavran poučio Kabila da iskopa grob, pa kaže kako je Kabil tu vještinu, koja se smatra najnižom vještinom, naučio od gavrana kojeg je Bog nadahnuo njome:

*Kopanje groba, a to najniža vještina je
Zar iz misli i dosjetljivosti ona došla je?*

*Da je Kabil vičan toj vještini bio
Zar bi Habila na plećima nosio?*

(M4: 1301-1302)

Dakle, niko ne može biti umjetnik po svojoj pameti i razviđanju, po svom mišljenju i nagađanju, nego treba biti poučen. Treba se poučiti od učitelja koji je nadahnut.¹¹ Mevlana kaže:

*Partikularni um, nije otkroveljski um,
On je muhtač i samo vještinu prima on.*

*Ovaj um sklonost za podučavanje ima,
Od onog nadahnutog on poučen biva.*

(M4: 1295-1296)

U konačnici, um pridonosi vještini i stručnosti umjetnika, ali umjetnički aspekt stvari dolazi s drugog mjesta:

*Uistinu iz vahja dolaze vještine sve,
Prvo je vahj, a um uvećava vještine.*

*Ovaj naš um, gle, da l' vještina ima
A da je može naučit' bez učitelja?*

(M4: 1297-1298)

I čak ako umjetnik u svojoj vještini bude precizan do cjepidlačenja, on opet samo uz pomoć učitelja može krenuti stazom onostranosti:

*Da izlaz pronade ako um i cjepidlači,
Al' nema vještine da je bez učitelja nauči.*

*Kad bi se vještina umom poučavala,
Bez učitelja vještina bi nastajala.*

(M4: 1299-1300)

Mi od umjetnosti vidimo samo vještinu, dok Mevlana kaže: "Vi ne vidite onu nit koja vuče umjetnika." Dakle, umjetnik treba motrenje vještine pomaknuti ustranu i pojmiti onoga koji vuče nit:

*Nekad lutaš, nekad ideš putem upute,
Nit ne vidi se, nit onaj ko vuče te.*

*Slijepoj devi nalik si, ular ti založen je,
Ne gledaj ular, već onog ko ga poteže.*

(M4: 1322-1323)

Treba shvatiti da suština umjetnosti umjetnika nije dosjetljivost niti vještina i tehnika:

*Pošto vještina nikakvu korist ne daje ti,
Man' se vještine da sreća te zadesi.*

*Od vještine nikad ne ubra ploda nikakva,
Gospodara blagodatni traži, pusti svoje ja.*

(M2: 3172-3173)

Nakon što smo razmotrili gnostičke temelje ljepote i umjetnosti, osvrnut ćemo se na Mevlanino gledište spram posebnih umjetnosti. Kad je o umjetnosti riječ, u *Mesneviji* se najviše pažnje poklanja poeziji, potom muzici, *semā'u* i slikarstvu. U nastavku ćemo se ukratko osvrnuti na poeziju i slikarstvo.

Poezija

Kao kod većine gnostika, poezija je i kod Mevlane uvijek imala uzvišeno mjesto. Perzijski gnostički pjesnici su istinski jezikoslovci i poznavaoци perzijskog jezika.¹² Gnoza je duša tog jezika. Stoga, kad god je pucala veza između perzijskog jezika i gnoze i gnostičkih iskustava, perzijski jezik je doživljavao pad. Sa vrhunaca perzijskog jezika je

¹¹ Upravo zbog toga se u islamskom svijetu u *Futuvvetnamama* govori o umjetnicima i o njihovim esnafima.

¹² O vezi između perzijskog jezika i islamske gnoze i tesavvufa i gnostičke svetosti perzijskog jezika vidjeti: dr. Nasrollah Pour Javādi, "Hekmat-e dini va taqad-dos-e zabān-e fārsi", *Buy-e jān*, Tehrān, 1372, pp. 1-37.

O slikarstvu i suštini ove umjetnosti Mevlana govori u priči iz prvog sveska *Mesnevije*¹⁶. Priča je veoma važna za razumijevanje njegovih stajališta o slikarstvu i ishodištu slikarstva, zapravo ishodištu svih umjetnosti. U ovoj priči koja nosi naslov *Prepirka između Bizantinaca i Kineza o vještini slikanja*, Mevlana, kako sam kaže, želi navesti primjer o skrivenom znanju.

*Ako primjer tražiš znanja skrivenog,
Priča o Bizanticima i Kinezima je to.*

(M1: 3466)

Priča teče ovako: Kinezi i Bizantinci smatrali su se vještijim i umješnijim slikarima jedni od drugih te se oko toga među njima zapodjenula svađa. Jednog dana je car, da bi pokazao čije su tvrdnje ispravne, dao po sobu jednima i drugima. Sobe su bile jedna naspram druge. Između njih je postavio zastor da dok slikaju ne znaju ništa o slikanju onih drugih. Kinezi su potrošili mnogo boja da oslikaju zidove, dok Bizantinci ne upotrijebiše nijednu boju niti šta oslikāše na zidovima. Umjesto toga, glačali su zidove naspram sobe Kineza dok zidovi ne postadoše potpuno glatki. Kad je posao priveden kraju, car prvo ugleda zidove Kineza na kojima su bile prelijepa slika živopisnih boja i koje su, prema Mevlaninim riječima, "oduzimale razum i srce". Ali kad car krenu kod Bizantinaca i podiže zastor:

*Odras onih slika živopisnih boja
Presijavao se na uglaćanim zidovima.*

*Sve što tamo vidje, odraz ovdje ljepši bio,
Pa je odsjaj oči sasvim zabljesnuo.*

(M1: 3481–3482)

Na kraju priče Mevlana zaključuje da Bizantinci simboliziraju sufije koji su bez knjiga i umijeća ili, prema Mevlaninim riječima, "bez umjetničke vještine" uglašali i očistili svoje srce.

*Oče, Bizantinci su sufije oni
Koji su bez knjiga i vještine,*

*Svoje grudi i srca oni uglašali,
Od pohlepe, skrtosti i zlobe očistili.*

(M1: 3483–3484)

Iz priče se može izvesti nekoliko zaključaka:

Prvo, istinska vještina jeste ne-vještina i postajanje nevještim. Zapravo, vještina je sjedinjena sa spoznajom, a zbiljska spoznaja je ishodište vještine; to je skriveno i unutarnje znanje koje nije produkt učenja, uma i planiranja, nego se ono doseže čistotom srca od "drugoga" ili, što bi se reklo, praznjenjem i glačanjem, i tada se može razlučiti ružna od lijepe slike:

*Treba čisto srce da u njemu,
Ružna od lijepe slike se raspoznaju.*

(M2: 2063)

Dok se srce ne uglašā, ono ne može biti uljepšano. Uljepšanost srca je stupanj umjetničke vještine i skupljanje imaginarnih slika sa crteža nevidljive sobe gdje, prema Mevlaninim riječima, "slike bez slika iz beskonačne nevidljivosti" ispisuju crtež na stranici srca, objelodanjuju se i postaju vidljive u umjetničkom djelu:

*Ona čistota ogledala i čistota srca je,
Što se u njoj beskonačno slika ozrcaljuje.*

*Slika bez slike iz nevidljivosti bez kraja
Iz ogledala srca Musaovu ruku je obasjala.*

*Premda one slike svemir ne obuhvata,
nit nebo, zemlja ni morska prostranstva,*

*jer su ona omeđena i ograničena.
Ogledalo srca, znaj, granicu nema!*

(M1: 3485–3488)

Snaga ljepote i upečatljivosti slike je dokaz ljepote putovanja i čistote duše. A usto, povećavanje čistote duše omogućava intenzivnije ozrcaljenje nevidljivog aspekta, ili kako bi gnostici

¹⁶ M1: 3467–3499. Priču je u djelu *Ibyā ulūm-i dīn* naveo i Imam Gazali. Ali u njegovoj priči su Kinezi glačali zid, a Bizantinci ga oslikavali. Enveri također u svojoj poeziji spominje ovu priču kao nadmetanje između dvije grupe slikara Kineza.

kazali, nestupnjevanog stupnja i ravni svetoga. Prema tome, u mjeri u kojoj je slika ljepša, ozrcaljenje nevidljive kategorije je intenzivnije.¹⁷ I što je ozrcaljenje intenzivnije, snažnija je i ljubav i kroz tu ljubav i čežnju pokazuje se i umjetničko ozrcaljenje te umjetnost poprima svoj oblik. Premda lijepa slika korespondira sa značenjem, ono što privlači čovjeka jest upravo ono skriveno značenje za koje ne zna šta je i čija privlačnost vuče čovjeka sebi. U tom smislu, umjetnost se ne zaustavlja na stupnju osjetilnoga:

*Ljubav za Ljubljenog zbog slike nije,
Il' ašk od ovog svijeta, il' od onog da je.*

*Ona slika u koju zaljubljen si ti,
Kad duša izađe, što te više ne privlači?*
(M2: 703–704)

Sušтина i značenje ove slike je sami Bog:

*Značenje to je Allah, reče Šejh dina,
Što je more značenja Rabbul-alemina.*
(M1: 3338)

Drugo, Kinezi su slike oslikali bojom imitirajući prirodu i njihovo slikarstvo, prema modernoj terminologiji, ima naturalistički i reprezentativni karakter.

Kada se radi o naturalističkom slikarstvu, nastoje se predstaviti sve komponente prirode i vanjskoga svijeta onako kako ih čovjek percipira vanjskim osjetilima da bi se postigao osjetilni užitek.

U principu, ni u jednoj umjetnosti islamske civilizacije takvo šta nije bilo prihvatljivo niti je imalo smisla. U spomenutoj priči iz *Mesnevi* Bizantinci su prikazali upravo slike Kineza, ali je razlika u tome što njihove slike prezentiranja svijeta prirode nisu bile na osnovu percepcije vanjskim osjetilima kao što je karakteristično za materijalni svijet, nego na osnovu unutarnjeg, značenjskog i predodžbenog motrenja

uz pomoć unutarnjih osjetila i u ozračju Božijega svjetla, što zapravo i jest zbilja ovih prirodnih egzistenata koji pokazuju božansku ljepotu, a ne materijalni vanjski svijet. I umjetnik je taj koji raskriva ove imaginarne slike.¹⁸

O tome govori Mevlana u *Priči o sufiji* iz četvrtog sveska *Mesnevi* koji je u ružičnjaku naslonio glavu na koljena i utonuo u samoposmatranje. Prijatelji su mu prigovarali riječima: “Digni glavu i uživaj u ružičnjaku, bosiljku, pticama i ostalim očitovanjima Božije milosti!”

A sufija im odgovara: “Očitovanje Boga jest očitovanje koje je u srcu, a vanjsko očitovanje je očitovanje onog srčanog očitovanja”:

*Reče: Njegovo očitovanje u srcu je,
dunjalučari,
Ono vani je očitovanje očitovanja,
da znate vi.*

*Bašče i zelenilo usred duše je,
A vani što vidiš slika u vodi je.*

*U vodi samo predodžba bašče je,
Zbog čistote vode u njoj ljeska se.*

*Voćnjaci i voće usred srca stanuju,
A voda i cvijeće njihovu sliku ozrcaljuju.*
(M4: 1362–1365)

Na tragu ovoga, umjetnik zbilju egzistencije traži u svom srcu, a njezinu sliku prezentira vani kroz umjetničko djelo, a ne da to čini imitirajući vanjsku egzistenciju. Jer ono što pronade u srcu jest zbilja vanjske egzistencije. Dakle, umjetničko djelo je najbliže zbilji osjetilne vanjske egzistencije.

Zato je razlika između Kineza i Bizantinaca bila u tome što su jedni bili primatelji slike, a drugi su ih samo objelodanjivali:

*Bez vanjske svjetlosti boja nije vidljiva,
kao bez unutarnjeg svjetla, boja unutarnja.*

*Vanjsko svjetlo od Sunca i zvijezda dolazi,
A unutarnje je odraz uzvišene svjetlosti.*

¹⁷ *Beyān as-Sa'ādah fi maqāmāt al-ibādah*, Haj Soltān Mohamad Soltān Alishāh Gonābādi, 2, pp. 355.

¹⁸ Umjetnost koja po svojoj suštini tretira imaginarne slike blisko je povezana sa “tešbihom” i želi prisustvo Boga motriti svuda i u svemu. Međutim, ako umjetničke slike, koje su u osnovi imaginarne, žele prezentirati *tevhid*, onda ljepotu stvorenoga treba da prikažu na način da ta ljepota ne pripada isključivo njima, nego da pripada Bogu. U tom slučaju nikad se ne može zamišljati da neka osoba ili neka stvar neovisno, sama po sebi, bude lijepa, već da je lijepa zato što pokazuje ljepotu Boga. Vidjeti: William Chitick, *Vision of islam*, pp. 298; M4: 1362–1365.

*Svjetlo svjetla oka, svjetlo srca je,
Svjetlo oka iz svjetla srca izvire.*

*A svjetlo svjetla srca jest svjetlo Božije,
Koje od svjetla uma i oka odijeljeno je.*

(M1: 1124–1127)

Dakle umjetnik, prije negoli je onaj koji promišlja, planira, razmišlja o sebi, na prvome mjestu je onaj koji podsjeća, koji se sjeća, koji spoznaje:

*Misao ode a svjetlo zablistalo,
Okean spoznaje se pokazao.*

(M1: 3494)

Upravo je podsjećanje i sjećanje (*zikr*) uvod za neki vid spoznaje i misli koja je, prema Mevlaninom mišljenju, poželjna, a ne lukave i prijetvorne misli.

*Zikr snagu i putanju dinamiku daje
misli, i svježinu.*

Zikr suncem učini za miš'o smežuranu.

(M6: 1476)

I upravo takva misao otvara put ka Prijatelju i stupnju motrenja vječne ljepote Voljenog i stupnju *ihsāna* pa umjetnik postaje umjetnikom:

*Prava misao je ta što put otvara,
Pravi put je taj na kom susrest ćeš cara.*

*Car carem je ko carsku bit ima,
Zbog hazni i vojske carem se ne biva.*

*Da njegovo carstvo vječno potraje,
Baš ko carstvo vjere ahmedovske.*

(M2: 3207–3209)

U tom smislu nikako se ne može smatrati da su osjećaji i emocije ishodište umjetnosti ili da je njezin cilj proizvodnje osjetilnoga užitka kod recipijenta, kako se smatra u modernoj umjetnosti u kojoj se od njezina začetka pojavljuje termin "estetika". Sad dolazimo do sljedeće tačke u ovoj priči, a to je da je kod Mevlane suština i ishodište umjetnosti iz Svijeta bez boje i nepostojanja. Sve dok je pjesnik otriježnjen i svjestan, on

ne progovara. Tako i slikar ne slika sve dok ezelski slikar ne uzme kist u ruku. Umjetnička radionica je radionica nepostojanja, i svi učitelji idu za nepostojanjem i poučavaju nepostojanju. Na ovo podsjeća i Mevlana kroz različite teme u *Mesneviji*:

*Pošto ti sve kazah o moru nepostojanja,
Trudi se stalno da budeš dio tog mora.*

*Suština radionice je baš to nepostojanje,
ono ispražnjenost, bezobličnost, čistota je.*

*Svi učitelji svoju vještinu pokazuju
Tražeć' nepostojanje i refleksiju.*

*Učitelj učitelja neizbježno Es-Samed je,
U Njeg radionica nepostojanja i n
ebivanja je.*

*Gdje god više ovog nepostojanja ima,
Tamo je i Istiniti i radionica Njegova.*

(M6: 1466–1470)

A ovo nepostojanje je zbog toga što sve dok umjetnik ne postane ništa, Voljeni neće u njemu oslikati sliku. Jer samo na neispisanom papiru piše se i u neobrađenoj zemlji sije se:

*Apsolutni bitak nepostojanje ustrojava,
A šta ima u radionici Mu osim nepostojanja.*

*Da l' iko piše na papiru što je ispisan,
Il' sadnicu sadi gdje je plod zasađen?*

*Traži papir on neispisani,
I gdje ništa nema sadnicu sadi.*

*Brate, nezasađena zemlja budi ti!
Budi list bijeli, čisti, neispisani!*

*Da "Numom i kalemom" budeš oplemenjen,
Da u tebi zasađi plod Bog Zul-Kerem.*

(M5: 1960–1964)

Naravno, ovo nepostojanje ne smije biti produkt uzimanja hašiša; štaviše tavo šta, prema Mevlani, ne samo da nije poželjno nego je i sramota:

*Da bi malo predahnuli od triježnoće,
Pičem i hašišom sami sebe sramote.*

(M6: 225)

Jer nepostojanje treba doći od Istinitog Boga, da bi se ukazala Njegova ljepota i da bi umjetnik postao umjetnikom, a ne od tjelesne fantazije i iluzije.

*Nepostojanje treba doći od Istinitog Boga
Da se u njemu ozrcali ljepota Jednoga.*

Zaključak

Kako se može zapaziti, gledište gnostika, kojima pripada i Mevlana, prema ljepoti i umjetnosti posvema se razlikuje od onoga na šta smo se navikli u novom vremenu. Zbog toga je ulazak u Mevlanin svijet značenja, to jest u svijet značenja nekoga ko predstavlja vrhunski primjer muslimanskog gnostika, i poimanje uzvišene pozicije ljepote u tome svijetu teško, gotovo nemoguće za nekoga kome taj svijet nije blizak niti išta zna o njemu. I kakvih li sve stvari takav govori po svom nahodanju, a koje su tako strane Mevlani! Mevlana, kome je to bilo jasno, na samom početku *Mesnevi*je kaže:

*Svako po svom nahodanju drug mi je,
A moje nutrine tajnu raskrio nije.*

(M1: 6)

Mevlanin jecaj dolazi iz Mevlanine tajne, a da bi se pojmila njegova tajna, nužno je da razumijemo njegov jezik, a ta unijezičnost, prema riječima samog Mevlane, pojavljuje se iz srčane bliskosti. Ono što mi danas zamišljamo glede ljepote i o čemu razmišljamo kad je riječ o umjetnosti, bilo je sasvim strano Mevlaninom svijetu. Baš kao što su Mevlanine riječi za nas čudne i "izvan pameti"! Kako god, njegova

*Mesnevi*ja je gnostičko i umjetničko djelo koje i počinje od umjetnosti, to jest od svirke naja (*Slušaj ovaj naj kako priču kazuje*); naja kojim propuhuje Prijatelj, i koje govoreći o ljepoti u *Priči o utvrdi koja oduzima pamet* ostaje nedovršeno, jer i pripovijest ljepote nema kraja.

Mevlana je gnostik – umjetnik. I da nije govorio i umjetnikovao, opet bi kao i drugi gnostici imao svoja skrivena previranja. Ono po čemu se on razlikuje od drugih gnostika jest to da je progovorio zbog umjetnosti, a umjetnost je stupanj očitovanja. Na ovome stupnju on je umjetnik poezije, muzike, *semā'a* i slikarstva. Premda *Mesnevi*ja posjeduje uzvišenu književnu suštinu, moglo bi se kazati da ne pripada književnosti – i Mevlana, ustvari, nije bio književnik. Njegova *Mesnevi*ja je pripovijest o najljepšoj božanskoj ljepoti i ljubavnom ushićenju. Da bismo na pravi način komunicirali s Mevlanom, trebamo postati upravo onakvi kakvim je on opisao sebe:

*Iz skrivenog pehara kapljicom poprskao si,
Iz čaše blagodarne prah zemni Ti...*

*U praški dragoj je kap ljepote Tvoje,
Sa stotinu srca danju-noću grliš je.*

*Kad od kapljice zemlja divanija postane,
A šta bi tek čisto piće uradilo s tebe!?*

(M5: 372–375)

Ovo je stanje onih dozrelih na stazi gnoze, ali to sirovi ne razumiju:

*Stanje dozrelog sirov ne razumije,
Priču skratit' treba vesselam.*

(M1: 18)

Izvori i literatura

Perzijski
Izad Goshasp, Asadollāh, *Jazbat-e elahiyye: Montakhabāt-e kolīyyāt-e Shams Tabrizi*; Entesharat-e haqiqat, Tehrān, 1378.

Pour Javadī, Nasrollāh, "Hekmat-e dīni wa taqaddos-e zabān-e farsī" dar ketab-e *Buy-e jān*, Markaz-e nashr dane-shgah-i, Tehrān, 1372.

Jamī, Abdor-rahman, *Haft ourang*, Daftar-e nashr-e Danesgahī, Tehrān, 1372.
 Zarrin Kub, Abdolhossein, *Bahr dar Kūze*, Tehrān, 1379.
 Sapahsalar, Faridun ibn Ahmad, *Zandagīname Molana Jalaluddin Molavi*, Eqbal, Tehrān, 1368.
 Foruzanfar, Badi'oz-zamān, *Maākhoz-e qesas va tamsilāt-e Masnavi*, Entesharat-e Amīr Kabīr, Tehrān, 1362.
 Molavī, *Masnavi ma'navi*, tashih Reynold Nicholson, Afsat-e Iran.
 Molavī, *Koliyyāt-e Shams-e Tabrizi*, tashih Badi'oz-zaman Foruzanfar, Tehrān, 1373.
 Nadimi, Hadi, "Ayin-e javanmardan va tariqat-e me'mārān", dar *Majmu'e-ye maqālāt kongre-ye tarikḥ-e me'mārī va shabrsāzi-ye Iran*, Entesharat-e miras-e farhangī Keshvar, 2, Tehrān, 1374.

Arapski
 Ibn Arabi, *Fusus al-ḥekam*, tashih Abu al-a'la Afifi, Beyrut, 1980.
 Sa'id Toufiq, *Tabafat-i mafhum-i ilm al-jamal al-islami*, Qahire, 1989.
 Sultan Alishah, Haj Mulla Sultan Muhammad, *Beyan as-sa'adah fi maqamat al-ibadah*, Entesharat-e haqiqat, Tehrān, 1381.

Engleski
 Deborah, L. Black, "Aesthetics in Islamic Philosophy", in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, editor Edward Craig, London and New York, 1998, Vol. 1, P. 75-79.
 Sachiko Murata and William Chittick, *The Vision of islam*, 1994.
 Salim Kemal, "Aesthetics", in *History of Islamic Philosophy*, edited by S. H. Nasr and Oliver Leaman, Vol. 2, P. 969-978.

Abstract

Introductory Notes on Gnostic Foundations of Art and Beauty in Islam with Reflection on *Mathnawi*

Shahrām Pāzukī

Unlike the manner in which a large number of researchers comprehends beauty and art in Islamic thought, there is also an aspect of thought and knowledge on beauty and art in Islam that is, of course, different than what was known as "aesthetics" in the West since 18th century. The foundations of art and beauty in Islam are completely gnostic and follow the spiritual perspective of Muslims in relation to reality, existence, man and the world. Therefore, they can only be comprehended by entering the sphere of Islamic gnosis and penetrating into its essence. The most important pillars of these categories are: beauty of God, reflection, level of *ihsān*, comparison and level of non-existence and non-art. One of the most important gnostic pieces which, both succinctly and in detail, indicates to the all of the above-mentioned categories is *Mathnawi*. This paper will, referring to *Mathnawi*, explain the gnostic pillars of beauty and art in Islamic world, and, as an example, review two different types of art – poetry and painting.

Keywords: Beauty of God, reflection, level of *ihsān*, *tashbīh*, anthropomorphism